

ЕКОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Розглянуто сучасну вітчизняну практику формування інформаційних ресурсів з екологічних проблем. Запропоновано найбільш вагомі та узагальнюючі показники екологічної статистики ввести до системи національних рахунків, що сприятиме підвищенню ефективності екологічного управління

Екологічні проблеми вирішуються найбільш ефективно за участі всіх зацікавлених громадян.

Порядок денний на ХХІ століття

Постановка проблеми. Прогресуюче зростання антропогенного забруднення довкілля, збільшення кількості екологічних катастроф, виснаження природних ресурсів зумовлюють формування механізмів державної політики у сфері оптимізації ресурсокористування, охорони та оздоровлення навколишнього природного середовища. Зменшення техногенного навантаження на довкілля, проведення природоохоронних заходів можливе за умов забезпечення виконавчої влади повною та об'єктивною інформацією про обсяги викидів у довкілля шкідливих речовин, їх структуру та динаміку використання фінансових ресурсів на охорону довкілля та раціональне споживання природних ресурсів. У цьому зв'язку зростає потреба запроваджувати екологічні елементи в економічний аналіз діяльності господарюючих суб'єктів і процес прийняття економічних рішень, шляхом використання системи національних рахунків.

Виклад основного матеріалу. В кожній країні, на кожному об'єкті економічної діяльності діє та чи інша система рахівництва, здійснюється первинний, бухгалтерський і статистичний облік, застосовуються різноманітні уособлені і узагальнюючі показники, що дозволяє відображати фінансово-господарські процеси і операції, визначати, аналізувати, характеризувати та

прогнозувати фінансово-економічний стан підприємства чи країни в цілому. Узагальнюючі показники, які відображають найбільш важливі та загальні аспекти економічного розвитку в їхніх взаємодії і взаємозв'язках здебільшого становлять певну систему, одна з яких, зокрема система макроекономічних показників, дістали назву системи національних рахунків – СНР. Вона виступає як теоретично обґрунтована статистична модель загально-економічного організму країни, що найбільш повно характеризує стан національного господарства, її економіки. Саме поняття СНР появилось у 50-і роки минулого століття у статистиці розвинутих країн та з появою різноманітних міжнародних економічних організацій, які намагалися узагальнити міжнародний рівень економічного розвитку [1; 2].

До числа узагальнюючих макроекономічних показників системи національних рахунків відносяться такі як *валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний доход, прибуток (ВНД, ВНП), валовий випуск (ВП), валовий доход (ВД), валова і чиста добавлена вартість (ВДВ і ЧДВ), прибуток, чистий прибуток* тощо.

З посиленням інтенсивного використання природних ресурсів, техногенного навантаження на довкілля, масового забруднення і навіть нищення навколишнього природного

середовища, з появою регіональних та всесвітньо масштабних екологічних кризових явищ питання екології все більше привертають до себе уваги. Надмірна експлуатація природи в економічних цілях досягла такої межі, що люди стали наносити шкоду умовам свого життя. Крім того, навколишнє середовище перестало сприйматися як безплатне джерело ефективності виробництва, зростання капіталу. Все це привело до усвідомлення зміни екологічних поглядів і переконань щодо все стороннього врахування екологічного фактору, появи відомої концепції *стійкого розвитку*, поняття якої вперше прозвучало на Всесвітній конференції з екологічних проблем у 1972 році в Стокгольмі. Цей термін був прийнятий світовим співтовариством і зафіксований в офіційних документах Організації Об'єднаних Націй [3; 4]. Сучасна екологічна парадигма розвитку, проголошена світовою спільнотою як сталий розвиток, передбачає перебудову філософії буття на принципах біосферо-, а не антропоцентризму. “Формування сталого способу життя, – зазначалося на Всесвітньому самміті 2002 р., – вимагає зосередження зусиль на трьох ключових областях: забезпеченні економічного зростання і справедливості, збереженні природних ресурсів і навколишнього середовища та соціальному розвитку” [5]. Реалізація цих завдань залежатиме “від нових підходів, які приведуть до зміни звичної практики на усіх рівнях як офіційного так і приватного життя суспільства” [5].

У зв'язку з цим постає необхідність органічно вмонтувати раціональне природокористування у саме поняття суспільної розвитку, оскільки без відтворення природи, її ресурсів, екологічного стану і рівноваги сам розвиток перетворюється на ілюзорний.

Саме тому, суспільство вимушене було перейти від моделі розвитку в двох вимірах (взаємодія економічної і соціально-політичної сфер) до тривимірної моделі, тобто з обов'язковим врахуванням потенційних можливостей навколишнього середовища. Більше того, виникла потреба оновлення технологічного способу виробництва з широкомасштабним екологічним

направленням, створюються окремі (самостійні чи в складі підприємств) сектори екологічної індустрії та ринок екологічних послуг.

У зв'язку з цим та з метою інформаційної підтримки комплексної економічної, соціальної та екологічної діяльності помітно зростає роль економічної науки, в тому числі статистики, і зокрема, екологічної. Виникла потреба запровадження комплексного економічного та екологічного рахівництва, що дістало назву Системи Еколого-Економічного Обліку (СЕЕО). Головні завдання цієї системи полягають в тому, щоб створити відповідну базу даних не тільки для спостереження за станом і змінами в навколишньому середовищі, а і для аналізу прямого і похідного впливу економічного використання довкілля на економічну діяльність, запровадження і використання екологічних елементів у економічному аналізі, вироблені і прийняті відповідних управлінських рішень і, що найбільш важливо, на її основі здійснювати корегування відомих макроекономічних показників з урахуванням екологічного фактору.

Екологічна діяльність і процеси, які відбуваються у природному середовищі детально розглядаються лише в тій мірі, яка необхідна для розуміння взаємовідносин між економікою і навколишнім середовищем. СЕЕО включає такі розділи:

- економічні показники традиційної системи економічного обліку – СНР, що характеризують потоки і запаси, які мають найбільше значення для оцінки впливу економічної діяльності на екологію;

- екологічні потоки і запаси за допомогою яких здійснюються альтернативні вартісні (неринкові) оцінки використання природного середовища;

- дані у натуральному виразі про потоки природних ресурсів з природного середовища в економіку та їх перетворення в економіці;

- опис стану навколишнього середовища в натуральному вимірі в тій мірі, яка необхідна для аналізу наслідків її використання людиною.

Вітчизняна статистика вже тривалий час обліковує і обстежує значний обсяг екологічних факторів, явищ, стану навколишнього середовища, його

забруднення, заходи з оздоровлення і охорони, обособила спеціальний підрозділ статистики екології і природокористування. В Україні запроваджено цілий ряд офіційних статистичних звітів, здійснюються різноманітні статистичні спостереження і аналіз, створено в цілому потужну і динамічну інформаційну базу даних стосовно цієї вкрай важливої проблеми. У той же час узагальнююча характеристика питань екології, зокрема відображення їх в системі національних рахунків, на жаль не забезпечується. Крім того, міжнародні економічні та екологічні організації також висловлюють бажання отримувати більш повні узагальнюючі показники з економіко-екологічних проблем. Наприклад, ОЕСР запропонувала своїм членам розширити перелік даних національної статистики охорони навколишнього середовища і відтворення природних ресурсів з 18 до 25 показників.

З цього приводу доцільно навести слова сенатора Сполучених Штатів Америки, члена Об'єднаної економічної комісії Конгресу країни, А.Гора, що «своєчасна і точна інформація про стан навколишнього середовища і економічні витрати допоможе кожному прийняти те чи інше економічне рішення – домовласникам та національним вождям, дрібному бізнесменові та великим корпораціям, місцевій, федеральній, державній владі та міжнародним організаціям. Така інформація є суспільною цінністю, яку слід зберігати і примножувати».

Отже, введення до системи національних рахунків мережі найбільш вагомих і узагальнюючих екологічних показників є важливішим сучасним завданням державної статистики України [6; 7].

Проведений нами аналіз нинішнього етапу розроблення і впровадження екологічних показників в СНР [8; 9] приводить до висновку, що в цьому плані слід відпрацювати два напрями. *Перший* полягає в розробці та впровадженні окремої, спеціальної системи так званих сателітних (допоміжних) рахунків, які були б узгоджені з центральною структурою СНР і в певній мірі

їй відповідали, могли б інтегруватися як в загальну систему статистичної інформації, так і були тісно пов'язані з інформаційними системами в конкретних галузях економіки. *Другий*, проблеми стійкого розвитку викликають потребу у відпрацюванні такої системи показників і методики, які б давали змогу відображати взаємовідносини між довкіллям і економікою, враховувати складові величини, роль, зміст, потенційні можливості екології навколишнього середовища.

Стосовно сателітних рахунків з екологічних питань в СНР. На підставі рекомендацій Статистичного комітету Співдружності Незалежних Держав (СНД) в Україні виношується думка створення сателітного рахунку еколого-економічних показників, який включав би наступні показники:

- випуск товарів та послуг природоохоронного призначення;
- проміжне споживання при виробництві товарів і послуг природоохоронного призначення;
- проміжне та кінцеве споживання товарів і послуг природоохоронного призначення;
- валова додана вартість природоохоронної діяльності;
- валове нагромадження та споживання основного капіталу природоохоронного визначення у діяльності з охорони природи;
- експорт та імпорт товарів і послуг природоохоронного призначення;
- оплата праці найманих працівників, зайнятих у діяльності і охорони природи;
- податки, збори, субсидії, пов'язані з виробничою діяльністю з охорони природи.

Відзначимо, що до товарів природоохоронного призначення відносяться вироблені підприємствами (закладами) для реалізації а також внутрішнього споживання об'єкти, споруди установки, обладнання, які відносяться до основних фондів і використовуються для природоохоронних заходів, та матеріали, інструменти, прилади та інші вироби природоохоронного призначення

які не входять до складу основних засобів. До послуг природоохоронного призначення у складі випуску відносяться роботи у сфері охорони довкілля, зокрема утримання та експлуатація основних фондів природоохоронного призначення, збір, транспортування, зберігання, знешкодження і утилізація відходів виробництва, контроль за станом, умовами викиду відходів, підготовка спеціалістів ц сфері охорони довкілля, науково-технічні дослідження у сфері охорони довкілля, управління діяльністю з охорони довкілля, інші заходи щодо зниження шкідливого впливу економічної діяльності на навколишнє середовище, збереження і відновлення порушеної цією діяльністю його якості.

Як видно, показники такого сателітного рахунку відображають в основному всі сторони звичайного виробничого процесу. При цьому вони торкаються і охоплюють всіх учасників економічної діяльності в сфері охорони природи: як виробничі підприємства, тобто ринкові одиниці (заклади), так і неринкові одиниці, зокрема сектор домашніх господарств, сектор загального державного управління та некомерційні органи, що обслуговують домашні господарства (НКООДГ). У той же час слід зауважити, що в переліку видів економічної

діяльності згідно з КВЕД України такої діяльності не виділено. Тому при запровадженні згаданого сателітного рахунку впершу чергу у КВЕД слід виділити такий вид діяльності. Одночасно органи держстатистики повинні визначити і виділити групи підприємств і організацій, для яких природоохоронна діяльність є основною чи вторинною, забезпечити збір необхідної інформації від некомерційних органів (закладів), зокрема шляхом проведення вибіркового обстежень, та підприємств всіх інших видів економічної діяльності, які здійснюють ті чи інші заходи з природокористування і охорони довкілля, тощо.

Слід зауважити, що для побудови і забезпечення: згадуваного сателітного рахунку в СНР відповідною інформацією в Україні існує як уже зазначалося, цілий ряд офіційних статистичних звітів, до них відносяться Звіт про екологічні збори та поточні витрати на охорону природи (ф. № 1-екологічні витрати). Звіт про інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) (ф. № інвестиції), Звіт про основні показники діяльності підприємств (ф. № підприємництво (річна), адміністративні дані та інша інформація (див. табл.).

Таблиця. Основні джерела інформації для побудови сателітного рахунку еколого-економічних показників СНР України

<i>Джерело даних</i>	<i>Назва показників</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Звіт про екологічні збори та поточні витрати на охорону природи (Ф №1 – екологічні витрати) Розділ I. Екологічні збори	– Збори за скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів в межах встановлених лімітів – всього. Пред’явлено (нараховано) у звітному році (ряд. 010, гр. 1) – Збори за скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів понад встановлені ліміти – всього. Пред’явлено (нараховано) у звітному році (ряд. 020, гр. 1) – Збори за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря – всього. Пред’явлено (нараховано) у звітному році (ряд. 030, гр. 1)
Розділ II. Витрати на капітальний ремонт основних виробничих фондів природоохоронного призначення	Фактично витрачено (ряд. 070, гр. 1) показники розподіляються за джерелами фінансування та за напрямками використання основних виробничих фондів природоохоронного призначення.
Розділ III. Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища	Фактично витрачено (ряд. 000, гр. 1) в тому числі із: – Державного бюджету – всього (ряд. 000, гр. 2) – місцевих бюджетів – всього (ряд. 000, гр. 4) – власних коштів підприємств, організацій (ряд. 000, гр. 6) – інших джерел фінансування (ряд. 000, гр. 7) Показники розподіляються за напрямками використання

1	2
Звіт про інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) [Ф № 1 інвестиції] Розділ 2. Інвестиції в основний капітал на охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів	Освоєно (використано) за рік інвестицій в основних капітал на охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів (ряд. 070, гр. 1)
Звіт про основні показники діяльності підприємств – Ф №1 – підприємництво (річна)	Розподіл обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), кількість працівників, витрат з реалізації продукції (робіт, послуг) за видами економічної діяльності згідно КВЕД (розділ 2)
Адміністративні дані	Дані звітів про виконання Державного бюджету України та Фонду охорони навколишнього природного середовища

Що ж до системи показників, які б могли відображати взаємовідносини між навколишнім природним середовищем і наслідками економічної діяльності, корегувати визначеним традиційним способом показники СНР з врахуванням впливу економічних факторів (діючі методи калькуляції показників СНР ігнорують продуктивну роль природних благ і безумовний помітний вплив екологічних товарів і послуг на результати і пропорції економічного розвитку), то тут ситуація залишається досить складною. Лише в не багатьох країнах та в деяких економічних і екологічних міжнародних організаціях є намагання враховувати вплив екологічних факторів на кінцеві результати економічної діяльності. Наприклад, в США за допомогою Секретаріату ООН та Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР) було проведено таку корективку традиційно розрахованого ВВП за 1989 рік (він становив 293,3 трильйона дол.) і визначено так званий «ВВП сталого розвитку», який становив 222,5 трлн. Дол., або майже на 25 відсотків менше.

Статистичним бюро Секретаріату ООН розроблено Довідник з комплексного врахування екологічних і економічних аспектів. Проте на сьогодні далеко не кожна держава, в тому числі й Україна, може зібрати необхідне різноманіття даних зі статистики охорони і відтворення довкілля і провести екологічне вивірчення показників СНР. Але з усією достовірністю слід зауважити, що навіть в теперішній час є всі умови хоча б для більш-менш об'єктивного визначення конкретних видів природних активів, їх

сукупність як елементів національного багатства країни. До таких належать:

- кількість і якість запасів корисних копалин (мінерально-сировинні ресурси);
- водні ресурси;
- земельні ресурси;
- лісові ресурси;
- ресурси тваринного світу, включаючи рибні багатства.

Без найменшого сумніву слід зауважити, що сьогодні можна визначати темпи використання та/або прирощення цих природних багатств, вклад природних ресурсів у добробут людей, іншими словами – екологічні послуги, використання або пропозиції природних ресурсів у процесі економічної діяльності тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз сучасного стану обліку діяльності з охорони довкілля вказує на необхідність розширення в мережі економічних показників, екологічними показниками і відповідно запровадження їх в СНР. При цьому необхідним є:

- виділення у звітності групи суб'єктів господарювання, для яких природоохоронна діяльність є основною або вторинною;
- забезпечення регулярного отримання органами статистики інформації щодо обсягів природоохоронної діяльності відповідно до Класифікації діяльності з охорони навколишнього середовища у вартісному виразі, про поточні витрати на неї за основними елементами, про капітальні вкладення за основними видами засобів, робіт і витрат;
- організація вибіркового обстеження для отримання більш детальної інформації щодо

складу проміжних витрат цих підприємств і організацій, необхідного для виділення витрат, пов'язаних з природоохоронною діяльністю.

Водночас, нагального вирішення вимагає здійснення розрахунків екологічних індикаторів сталого розвитку, екологічних розрахунків та Реєстрів викидів і переміщень забруднень (РВПЗ), розробка цілісної Концепції розвитку національної екологічної статистики України [10; 11], що в свою чергу передбачає вдосконалення, реформування організації і ведення первинного, бухгалтерського та статистичного обліку, що можливе за системної підготовки і перепідготовки кадрів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Комиссия Европейских сообществ, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация Объединенных Наций, Всемирный банк. Система национальных счетов. 1993. Брюссель / Люксембург, Вашингтон, О.К., Нью-Йорк, Париж. 1998. – 725 с.
2. Комплексный экологический и экономический учет (промежуточный вариант) ООН. 1994 г.
3. Состояние окружающей среды в мире. – Программа ООН по окружающей среде, 1991. – 74 с.
4. Програма дій “Порядок денний на XXI століття”: Схвалена конф. ООН з навкол. середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт “Планета Земля” 1992р.). – К.: Інтерсфера, 2000.
5. Йоханнесбургская встреча на высшем уровне 2002 года (Электронный ресурс). Электронные текстовые данные // www.un.org/russian/conferen/.
6. Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року. – Постанова Кабінету Міністрів України від 7.04.2003, №475.
7. Стратегія розвитку державної статистики на період до 2008 року. – Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2004, №910.
8. Комплексный экологический и экономический учет. – Методологическое исследование. Руководство по национальным счетам. Статистический отдел, ООН, Нью-Йорк 1994.
9. Integrated Environmental and Economic Accounting. An Operating Manual. UN, 2000 (Руководство по комплексному экологическому и экономическому учету, ООН, 2000 г.).
10. Розробка інтегрованих показників стану навколишнього середовища та механізмів їх впровадження в Національні Плани Дій щодо охорони природи / Під ред. Б.М. Данилишина. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, 1998. – 58 с.
11. Данилко В.К. Методологічні підходи до формування екологічної статистики в Україні. – Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 13-17.
12. Веклич О. Врахування екологічного чинника в системі національних рахунків / Економіка України 1997 р. № 12. – 50 – 56 с.

ДАНИЛКО Валерій Кирилович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник НТК статистичних досліджень Держкомстату України.

Наукові інтереси:

- екологічна статистика;
- економіко статистичний аналіз;
- економіка природокористування.